

Geschiedenis aan de Zuidas

Essays van v u-historici

ONDER REDACTIE VAN
FRED VAN LIEBURG

2018 Prometheus Amsterdam

Inhoud

Inleiding 9

FRED VAN LIEBURG

De relevantie van geschiedenis 19

CHIEL VAN DEN AKKER

Behouden en verloren kennis 27

Selectie van teksten in de Oudheid

BAS TER HAAR ROMENY

De uitdrijving van een demon in Athene 37

JAAP-JAN FLINTERMAN

Over middeleeuwse studiebeurzen 47

AD TERVOORT

De wonden van een burgeroorlog 55

Ooggetuigen van het bloedbad van Naarden in 1572

ERIKA KUIJPERS

Een terroristische aanslag op de

Amsterdamse beurs in 1622 64

INGER LEEMANS

Oorlogskapitalisme in de Nederlandse ‘Gouden Eeuw’ 74

PEPIJN BRANDON

Het water gaat vandaag niet over de dijk 82

De geschiedenis van het NAP

PETRA VAN DAM

Naar een complexer en completer beeld van Peter
Stuyvesant 91

Ontwikkelingen in New York en Nederland

DIENKE HONDIUS

Adam Gerard Mappa (1754-1828): hier
'vryheidbederver', in Amerika 'vrijheidsstrijder' 101

EDWINA HAGEN

Hoe Abraham Kuypers beroemdste lezingen tot stand
kwamen 111

Reconstructie en kritiek

GEORGE HARINCK

'Het gehalte van het publiek' 121

*Massatoerisme en conflicten over het openstellen van
landgoederen in het interbellum*

WYBREN VERSTEGEN

De opkomst van de transparantiedemocratie:
oplossing of probleem? 128

RONALD KROEZE

Religie, techniek en *global history*: oude ideeën en
nieuwe perspectieven 138

KAREL DAVIDS

Mensenstromen en Chinese globalisering 146

PÁL NYÍRI

Van uitschot tot graag geziene gast? 156

Sociale mobiliteit van migranten

FRANS HUIJZENDVELD

Opstand in Marokko 165

Kracht en pijn van een herinnering

NORAH KARROUCHE

‘Omdat het hier erom gaat, of zij of wij’ 173

De medische ‘grijze laag’ in het concentratiekamp

BETTINE SIERTSEMA

Beladen vastgoed 181

Naoorlogs joods erfgoed en de Vrije Universiteit

BART WALLET

De spiegel van het voorgeslacht 189

Religiegeschiedenis op macro- en microniveau

FRED VAN LIEBURG

Waar het hart vol van is 200

Het persoonlijke is geschiedenis

SUSAN LEGÈNE

Literatuur bij de artikelen 210

Over de auteurs 223

De vaste staf van de opleiding Geschiedenis in 2018. Rijen van boven naar beneden, van links naar rechts: Dienke Hondius, Pepijn Brandon, Frans Huijzendveld, Ronald Kroeze; Pál Nyíri, Inger Leemans, Bart Wallet, Petra van Dam; Susan Legêne, Ad Tervoort, Chiel van den Akker, Erika Kuijpers; Karel Davids, Bettine Siertsema, Jaap-Jan Flinterman, Norah Karrouche; Bas ter Haar Romeny, Wybren Verstegen, Edwina Hagen, George Harinck en Fred van Lieburg. Cartoon: Gijs Sevenhuijsen.

Inleiding

FRED VAN LIEBURG

In 2018 bestaat de opleiding Geschiedenis aan de Vrije Universiteit Amsterdam honderd jaar. In 1918 werden immers de eerste hoogleraren in dit vak benoemd, al kwamen de studenten pas enkele jaren later. Wie bedenkt dat de vU in 1880 werd opgericht, kan zich afvragen waarom het zo lang heeft geduurd voordat deze leerstoelen werden ingesteld. De vU was immers vanaf het begin een ambitieuze instelling, bedoeld om naast de bestaande Nederlandse universiteiten een compleet alternatief voor academisch onderwijs op te bouwen. Op christelijke grondslag, dat wel, maar vrij van kerk en staat, en niet alleen met het oog op de theologie. Alle kennisdomeinen waren in beeld, van filosofie tot geneeskunde, en de historische wetenschap hoorde daar helemaal bij. De ‘wereldgeschiedenis’ en de ‘geschiedenis des vaderlands’ kwamen heel even ter sprake in de inwijdingsrede van de vU, gehouden op 20 oktober 1880 in het koor van de Nieuwe Kerk te Amsterdam door Abraham Kuyper.

Ambitieuze, dat was het initiatief van Kuyper en de zijnen zeker, maar het was ook een hachelijke onderneming om zonder overheidssubsidie een universiteit op te richten, rekenend op de financiële steun van geestverwante filantropen en ‘kleine luyden’. Dat de particuliere vU-Ver-

eniging tijd nodig had om huisvesting en personeel te vinden, laat staan studenten te werven die niet alleen predikant, maar ook leraar, ambtenaar of dokter wilden worden, spreekt vanzelf. Vandaar dat de v u voorlopig volstond met drie faculteiten – godgeleerdheid, letteren en rechten – en dat ook binnen die faculteiten het onderwijsaanbod beperkt was. Zo viel de letterenfaculteit jarenlang zo ongeveer samen met de leerstoel van Jan Woltjer, die wijsbegeerte, klassieke talen en geschiedenis van de Oudheid doceerde. Bovendien kreeg de v u pas in 1905 – niet toevallig tijdens het kabinet-Kuyper – de wettelijke erkenning van haar diploma's, zodat de studenten hun examens en promoties niet meer hoefden te herhalen aan een van de andere Nederlandse universiteiten.

Het was echter ook een kwestie van kwaliteitsbesef dat er in 1880 geen hoogleraar geschiedenis werd benoemd. Er was namelijk wel een kandidaat beschikbaar, de Friese theoloog Lutzen Wagenaar, net gepromoveerd in Leiden. Maar Kuyper, zelf een bekwaam kerkhistoricus, verzuimde niet de onbetwiste grootmeester van de geschiedwetenschap van dat moment, de Leidse hoogleraar Robert Fruin, te raadplegen over deze kandidatuur. Fruin las het proefschrift van Wagenaar, gewijd aan protestantse opwekking en kerkstrijd in het recente verleden, en adviseerde Kuyper toch maar niet met deze bevlogen dominee in zee te gaan. Te veel partijman, te weinig historicus. Het pleit voor Kuypers academische statuut dat hij dit advies opvolgde, hoewel het uit de koker kwam van de liberale concurrent. Voor Kuyper mocht christelijke wetenschap zich kennelijk niet onttrekken aan een algemeen aanvaarde methodologische standaard.

Gedurende enkele jaren gaf professor Paul Fabius uit

de juridische faculteit wat geschiedeniscolleges. In 1886 viel de naam van Theodor Wenzelburger, een Duitse historicus die als leraar in Nederland werkte en zich in onze vaderlandse geschiedenis verdiepte, maar van een benoeming is het niet gekomen. In 1904 vond er zelfs een historische promotie plaats bij de classicus Woltjer, maar de jonge doctor, de vU-bibliothecaris en latere Amsterdamse gemeentearchivaris Johan Breen, was kennelijk niet in beeld voor een professoraat. Pas in 1917 maakte een brief van een Rotterdamse hbs-docent de vU-bestuurders bewust van de urgentie van christelijke scholing van aanstaande leraren in het voortgezet onderwijs. Eindelijk werden geschikte kandidaten voor leerstoelen in geschiedenis, letterkunde en moderne talen gezocht én gevonden. Voor geschiedenis waren dat Adriaan Goslinga, gepromoveerd in Utrecht, en daarna een alumnus van de eigen theologische faculteit, kerkhistoricus en predikant Aart van Schelven. Hun taken werden eenvoudig verdeeld: Van Schelven zou de geschiedenis tot 1648 doceren, Goslinga de eeuwen daarna.

Op 8 juli 1918 hield Goslinga zijn oratie, Van Schelven op 19 december. Dat dit nu honderd jaar geleden is, laat de opleiding Geschiedenis niet onopgemerkt voorbijgaan. Vandaar deze jubileumuitgave, die wordt gepresenteerd tijdens een historiografisch symposium voor vakgenoten, gevolgd door een feestelijke bijeenkomst voor een breed publiek. De inhoud van dit boek is echter geen geschiedschrijving van de opleiding zelf. Het bevat geen artikelen over Goslinga en Van Schelven of over de vele docenten die later naast en na hen zijn benoemd, geen verhalen over de studenten die aan de vU geschiedenis hebben gestu-

deerd, geen analyses van ontwikkelingen in het vak, in het hoger onderwijs en in de samenleving die de v u en haar geschiedenisopleiding hebben gemaakt tot wat zij nu is. Dit boek wil juist een indruk geven van de v u-geschiedbeoefening van dit moment. Het biedt een staalkaart van onderzoek en onderwijs van de huidige historische staf.

Een geschiedenis van de opleiding zelf werd al geschreven in het gedenkboek *Wetenschap en rekenschap*, dat in 1980 verscheen ter gelegenheid van het eeuwfeest van de Vrije Universiteit. De auteur, Arie van Deursen, was hoogleraar in eigen huis en leverde in zijn geheel eigen stijl een boeiend overzicht van de geschiedbeoefening en geschiedbeschouwing aan de v u in de brede context van het vak in andere studierichtingen of faculteiten en aan andere universiteiten. Zijn verhaal hoeft hier niet dunnetjes te worden naverteld en zoals gezegd ligt een vervolgstudie over de periode van 1980 tot 2018 niet in de bedoeling. Wel geven Van Deursens waarnemingen van de eerste 62 jaar en zijn voorzichtige blik op de toekomst ons 38 jaar later een extra impuls tot bezinning op de huidige stand van zaken. Wat doen v u-historici nu zoal, wie hebben zij in hun onderzoek en onderwijs op het oog, waar staat de opleiding Geschiedenis eigenlijk voor?

Laten we, alvorens die historici in 21 essays aan het woord te laten, toch even in de eigen historische spiegel kijken. Misschien komen uit de begintijd al accenten naar voren die kennelijk tot een levensvatbaar profiel van de geschiedbeoefening aan de v u behoren. Zo toonde Van Schelven reeds belangstelling voor *Wegkruisingen in het landschap van de theorie van de geschiedschrijving*. Al is zijn onder deze titel gepubliceerde verhandeling terecht

in de vergetelheid geraakt, de focus op geschiedfilosofie was een onderscheidend punt. Iets dergelijks geldt voor de veelzijdige vU-historicus Meijer Smit, in 1955 de opvolger van Goslinga. Zijn opstellen op dit gebied werden na zijn overlijden in 1981 gebundeld. Ze worden buiten christelijke kring niet echt gelezen, maar dwingen respect af voor de eruditie, breedheid en diepgang. De theorie van de geschiedenis bleef een sterk merk van de vU, niet het minst door het handboek van Chris Lorenz, *De constructie van het verleden*, dat sinds 1987 in vele drukken en vele vertalingen studenten heeft uitgedaagd en vakgenoten heeft beïnvloed.

Een ander oerkenmerk van vU-geschiedbeoefening lijkt haar interdisciplinaire karakter. De samenwerking met de theologische faculteit sprak vanzelf, maar later ontstonden vooral nauwe banden met de economische faculteit en die van de sociale wetenschappen. Van Deursen mijmerde dat de vU in 1918 beter de in Utrecht cum laude gepromoveerde en goed gereformeerde historicus Zeger Sneller had kunnen benoemen. Die maakte carrière in Rotterdam en bezette pas in zijn nadagen, van 1948 tot 1950, een leerstoel economische geschiedenis aan de vU, zij het niet bij de letterenfaculteit. Pas in 1969 ontving Jan de Jonge een dubbelbenoeming bij Geschiedenis en Economie. Hij was gepromoveerd op een kwantitatieve studie over de industrialisatie in Nederland, nog steeds een standaardwerk. De hoogleraar overleed veel te jong in 1975. In zijn spoor traden internationaal gerenommeerde historici, die de gemiste kans van 1918 in ruime mate hebben ingehaald.

Interfacultaire allianties volgden ook op het snijvlak van geschiedenis en culturele antropologie. Juist vanwe-

ge haar christelijke wortels was de vU in de naoorlogse periode ontvankelijk voor wetenschappelijke bijdragen aan ontwikkelingssamenwerking als moderne variant van kolonisatie, ethische politiek en zendingsijver. In 1976 namen de letterenfaculteit en de faculteit der sociaal-culturele wetenschappen het initiatief tot de instelling van een gezamenlijke leerstoel voor niet-westerse geschiedenis, waarop de Australische historica Heather Sutherland werd benoemd. In haar ruim dertigjarige professoraat legde zij een stevige basis voor onderwijs en onderzoek naar de historische ontwikkeling van de mondiale interacties tussen Europa, Azië en Afrika. De vU was er dus vroeg bij in de opkomst van *Global History* en door de vele connecties met de andere leerstoelgebieden ligt hier nog altijd een sterk potentieel voor multidisciplinaire en transnationale studies. Daarvan getuigt ook de bijdrage van de historici aan de nieuwe vU-opleiding Philosophy, Politics and Economics (PPE).

Als derde speerpunt kan de oriëntatie op publieksgeschiedenis worden genoemd. De gerichtheid op een belangstellende achterban zit een ideologisch gewortelde emancipatie-universiteit als de vU in de genen. De eerste geschiedenishoogleraren sloegen vrijwel meteen een brug naar leraren en andere belangstellenden met de oprichting van het Gezelschap van Christelijke Historici in Nederland. Deze vereniging zal in 2020 haar eeuwfeest vieren met een bundel, de achtste in de reeks *Serta Historica*. Van Schelven schreef meer voor het volk dan voor vakgenoten. Van Deursen was in zijn overzicht bescheiden genoeg om zijn eigen bestsellers niet te noemen. Tal van andere vU-historici wisten de weg naar een breder publiek en algemene media te vinden. Daarmee kwam ook

de verhouding tussen academische geschiedschrijving en publieksgeschiedenis zelf in het vizier. Is de historische wetenschap als zodanig niet een kritische reflectie op historisch besef, erfgoed en collectieve herinnering?

Toenemende diversiteit in achtergronden en overtuigingen van staf en studenten ging in de laatste halve eeuw gelijk op met de steeds bredere uitwaaiing van het onderzoek. Anno 2018 ziet de vU diversiteit als haar kracht, waarbij de verbinding met de voorheen geïdealiseerde christelijke wetenschapsbeoefening wordt gezocht in een uitgesproken stellingname: levensbeschouwelijke diversiteit hoeft niet te worden verdoezeld, maar dient te leiden tot veelzijdige discussie. Het vU *Instellingsplan 2015-2020* ‘verbindt de oorsprong van de vU met de ambities voor de toekomst’. De kernwaarden van de vU – samen te vatten als vrije, verantwoordelijke, open en persoonlijke communicatie van ideeën – krijgen gestalte in vier profilerings thema’s voor onderwijs en onderzoek: *Governance for Society; Human Health & Life Sciences; Connected World; Science for Sustainability*. Veel geschiedbeoefening valt onder het derde thema en veel historici zijn aangesloten bij het vU-brede platform *CLUE+*, *The Interfaculty Research Institute for Culture, Cognition, History and Heritage*.

In organisatorisch opzicht is de eenvoudige tweedeling uit de tijd van Goslinga en Van Schelven allang achterhaald. De chronologische indeling van de leerstoelen, die tussentijds verfijnd was tot geschiedenis van de Middeleeuwen, de Nieuwe Tijd en de Nieuwste Tijd, is inmiddels geheel vervangen door een thematische indeling. De leeropdrachten voor politieke geschiedenis, cultuurgeschied-

denis en religiegeschiedenis bieden, samen met die voor economische en sociale geschiedenis en Global History, goede mogelijkheden voor langetermijnperspectieven. Alleen voor de Oudheid is er nog een tijdvakgebonden leerstoel. De hiermee aangeduide zwaartepunten worden omgeven door bijzondere leerstoelen en interdisciplinaire centra op deelterreinen als migratiegeschiedenis, milieu-geschiedenis, kennis- en wetenschapsgeschiedenis, emotiegeschiedenis en medische geschiedenis. De vroeger meer apart functionerende richtingen kunst- en architectuurgeschiedenis, klassieke talen en archeologie vallen inmiddels samen met geschiedenis onder de afdeling *Art and Culture, History, Antiquity* (AHA) van de faculteit der geesteswetenschappen.

Het onderwijs is de afgelopen decennia onderhevig geweest aan soortgelijke dynamiek. De opleiding Geschiedenis aan de vU is altijd relatief bescheiden van omvang geweest, in concurrentie en samenwerking met nabijgelegen zusterfaculteiten in Leiden, Utrecht en die van de Universiteit van Amsterdam. Voor andere opleidingen in de faculteit geldt hetzelfde, reden waarom herhaaldelijk opleidingsoverstijgende programma's zijn ontworpen als 'vrije studierichtingen', dubbele majoren, brede bachelors en gezamenlijke masters. Internationalisering is de jongste trend die geen universiteit of opleiding onberoerd laat. De vU doet dit vol zelfvertrouwen, gelet op haar maatschappelijke ondernemingszin, ruimte voor diversiteit en geografische ligging – niet ver van Schiphol en pal naast de Zuidas als mix van een internationaal kantorenpark, een nieuwe stadswijk en een levendig 'kenniskwartier'. De opleiding Geschiedenis gaat daarin mee: de master is al enkele jaren praktisch Engelstalig en in 2018 start naast

de Nederlandstalige bachelor een volledige Engelstalige track *History and International Studies*. Als de voorkeuren niet bedriegen, liggen juist in de *mixed classroom* van Nederlandse en buitenlandse studenten nieuwe kansen voor het opleidingsprofiel.

Kan bij alle veranderingen de balans die Van Deursen in 1980 van de toenmalige subfaculteit geschiedenis opmaakte nog enige zeggingskracht hebben? Toegekomen aan de vooruitzichten voor de toenmalige subfaculteit geschiedenis, signaleerde hij destijds als belangrijkste problemen die zich begonnen aan te dienen de 'handhaving van de kwaliteit' en de 'harmonie met de doelstellingen'. Deze doelstellingen beschouwde hij niet in religieus maar in historisch perspectief. Universiteiten beoogden vanouds de oefening van de jeugd 'in sciëntien ende vrije consten', sinds de Verlichting de bevordering van menselijk geluk, later de aankweking van nationaal besef, en ten slotte – in de naoorlogse periode – de ontwikkeling van sociaal bewustzijn. Van Deursen, wars van de democratiseringsgolf die in die jaren de universiteiten overspoelde, waarschuwde voor de extremen die bij elke optie op de loer liggen. 'Het juiste midden is nog niet gevonden tussen een polariserende geschiedschrijving die aanzet tot klassenhaat, en het ordeloos verzamelen van historische rariteiten uit het dagelijks leven.'

Is dat virtuele midden intussen gevonden? Een antwoord op die vraag levert misschien het jubileumsymposium over 'De toestand van het verleden: visies op de historicus van morgen', georganiseerd door Chiel van den Akker, de opvolger van Chris Lorenz. Maar het blijven stellen van de vraag in nieuwe contexten is minstens

zo vruchtbaar als het uitwerken van antwoorden. Daarom vormt in de ‘bijzondere’ v u-traditie een bijdrage over de relevantie van geschiedenis de opmaat tot deze bundel, die verder gevuld is met opstellen van collega’s die ‘gewoon’ met het ambacht bezig zijn. De invulling van die bijdragen stond hun vrij, enerzijds omdat de hedendaagse hectiek van de academische werkvloer nauwelijks strak gestroomlijnde gelegenheidsprojecten toelaat, anderzijds omdat de staf van een opleiding toch een min of meer toevallige groepering van individuele specialisten is. We hebben hen niet kunstmatig aan een thema willen onderwerpen.

Was de v u vanouds een in de gereformeerde zuil gewortelde en daarna lange tijd een regionaal georiënteerde universiteit, in de eenentwintigste eeuw zoekt zij haar plek in een *connected world* die door internationale stromen van mensen, ideeën en bytes steeds kleiner wordt. Een constante blijft haar natuurlijke roeping voor ‘kleine luyden’, religieuze, sociale en culturele minderheden, mensen met een migratieachtergrond, eerstegeneratiestudenten, laatbloeiers of zijinstromers. Daarbij staat de v u voor meer dan alleen maar emancipatie: het concept Bruto Academische Waarde is een creatieve uitwerking van het ideaal van wetenschappelijke vorming, kritisch engagement en culturele diversiteit. Bij dat alles geldt de ooit door Van Deursen geformuleerde opdracht om het midden te houden tussen kwaliteit en doelstelling, ambacht en visioen, polariserende vergezichten en feitenfetisjisme, nog onverkort. Met een knipoog naar zijn toenmalige slotzin mag deze inleiding dan ook eindigen met dezelfde subtiële beginselverklaring: de opleiding Geschiedenis van de Vrije Universiteit kan slechter doen dan haar aandacht en energie aan deze taak te schenken.